

A szabadelvű francia protestántizmus.

Franciaországban negyven millió ember közül csak egymillió tartozik a protestáns egyházakhoz. Az ország tulnyomó többsége névleg a római katolikus egyház tagja, de csak nyolc-tízmillió ember él vallásos egyházas életet, a többi a modern élet formái között keresi meg lelke egyensúlyát.

A francia protestántizmust több, mint egyezer gyülekezet alkotja, akik közül a lutheri egyház hive 260, a kálvini egyházé közel 700, míg baptista, methodista, episcopális stb., egyházak hive 90 gyülekezet. A közel 700 gyülekezettel rendelkező kálvini protestáns irányzat közül kb. 160 gyülekezet alkotja annak liberálisabb, szabadelvű irányzatát, önálló szervezetben. Ezeknek a gyülekezeteknek a lelkészei egy egyesületet alkotnak: Association des pasteurs libéraux en France, melynek jelenlegi elnöke Barbier Henri strasbourgi lelkész, résztvevett a szabadelvű keresztyének 1934 nyarán megtartott kopenhágai ülésén is.

A francia protestáns egyház sorsa hosszú századokon keresztül a szenvedés és a megpróbáltatás. A Szent Bertalan éjszaka rémségeiről, a hugenotta mártíromságról és élethalálharcáról mindnyájan hallottunk. A felvilágosodás szelleme hozza el a felekezetek közötti egyenjogúságot, melyet Bonaparte Napoleon, mint első konzul biztosít 1802-ben. A protestántizmus ekkor nyer egyházi szervezetet és belekapcsolódik az állam életébe, mely tanárai és lelkészei fizetéséhez is hozzájárul. Az egyház élete fejlődésnek indul. A gyülekezetek megszaporodnak. A külföldre menekült hugenotta utódok közül is sokan visszatérnek s hollandi, angol, német és svájci földről magukkal hozzák a felvilágosodott művelt protestáns szellemet is.

Az élet első jelei a vidéken mutatkoznak. Nimes városkában dolgozik Vincent Sámuel (1787—1837) lelkész, aki a vallás és a theologia között a határvonalat meghúzza. Jelezván, hogy egyik az ember benső meggyőződését, a másik pedig a hit megjelenési formáit rendszerező tevékenység ismertetője. Vues sur le protestantisme en

France c. 1829-ben kiadott munkája tekinthető a szabadelvű szellem első hajnalcsillagának. Nem sokkal azután már Párizsban is felvillan az élet jele. Még kevés a protestánsok száma s csak két nyilvános templomuk van, az Oratoire és a St. Marie. Ezeknek a templomoknak a szószékéről hirdeti az igét az 1830-as évektől kezdve id. Coquerel Athanase (1795—1868), akinek profétai ihletettségu szonoklatai és filantrópikus tevékenysége nagyban hozzájárul a protestantizmus megerősödéséhez, de aki egyben a harc kezdetét is jelenti, szabadelvű racionalis utkezdése révén.

A kialakuló protestáns étlettel együtt jár a theologiai nevelés hazai megerősödése. Két fakultás végzi a munkát. Az egyik délen Montaubanban, a másik északon Strasbourgban. A déli az orthodox gondolkodás fellegvára s vezéregyénisége a még ma is élő Domergue Emil (sz. 1844) Sabatier harcos ellenfele, a legnagyobb szabásu Kálvin életrajz írója. Az északi a szabadelvű gondolat fészke, A Revue de Strasbourg, melynek szerkesztői Schérer és Colani, két évtizeden keresztül 1850—1869, a francia szabadelvű theologiai gondolat fellegvárát alkotják.

A szabadelvű gondolat elindult a maga hódító útján s a theologiai életben a racionalizmuson és szimbolizmuson keresztül egészen a század végéig hatalmas fényes tehetségek szellemén keresztül tűndökölt. A század dereka táján a harc az egyház életében is elindul. Az orthodox gyülekezetek egyrésze szakít az állammal, s önállóan éli életét 1848-tól kezdve. A párizsi Oratoire templom lelkésze az id. Coquerel szabadelvű felfogása miatt szembekerül gyülekezetével, melynek orthodox vezetősége két munkatársát: Martin Pashoud (1802—1873) és ifj. Coquerel Athanaset (1820—1875) nem engedi a gyülekezet szószékére. 1864-ben megtörténik a szakadás a gyülekezetben, melynek liberális tagjai Union protestante libéral nevéen külön szervezkednek. Az egyházi benső harc betetőződése az 1872—73. évi zsinaton következik be, ez az utolsó nemzeti zsinat, ahol a kálvini öszszes gyülekezetek képviselve vannak. Az orthodox többség megsvazza, hogy az új hitvallást minden lelkésznek el kell fogadnia, de határozatukat a demokrata kormányok, a harmadik köztársaság embeerei már nem hajtják végre. Ennek az időnek egyházi harcosa a már említett ifj. Coquerel, aki sokoldalú munkásságot fejt ki, szoros kapcsolatot tart fenn az angol és amerikai unitáriusokkal, sőt a legrégebb szabadelvű egyház, az erdélyi unitárius egyház tagjait is felkeresi Kolozsváron s hazatérte után tapasztalatairól s Revue politique et littéraire c. folyóiratban számol be.

Az 1870–71 évi német-francia háború következtében elveszett strasbourg-i fakultás helyett felállított párizsi fakultáson fejti ki nagy munkásságát Sabatier Auguste (1839–1901), aki később a párizsi egyetemen a világhírű Sorbonne egyik tisztelt és becsült professzora. A vallás és a modern kultúra kiegyenlítődésének útját keresi a szabadelvű gondolat nagy tudósa. Élete két főműve világszerte ismeretes: *Esquisse d'une philosophie de la religion d'après la religion d'après la psychologie et l'histoire* 1897 és posthumus munkája: *Les Religions d'autorité et la Religion de l'Esprit* 1904. Nemcsak a francia protestánsizmusra és annak szabadelvű szárnyára gyakorolt nagy hatást s természetesen meg a külföldi protestáns gondolkozók nagy táborát, hanem a katolikus modernizmus egyik sokat forgatott Bibliájává válik.

Réville Albert (1829–1906) a Collège de France vallástörténeti tanszékének tanára, egyháztörténeti munkáiban Jézus korának modern kutatója, mint egyházpolitikus az egyház és az állam szétválasztása gondolatának nagy harcosa, mely élete végéig sikeres valósággá érlelődött. Fia Réville Jean (1854–1908), akinek a negyedik evangélium problémája érdekel s később, amikor édesapját követi a Collège de France vallástörténeti tanszékén, az episcopatus eredetéről tartott előadásai nagy hallgatóságot vonzanak. A szabadelvű francia protestánsizmus egyik nagyszerű munkása, aki részt vesz a szabadelvű nemzetközi konferenciákon, mint a francia liberálisizmus vezetője egyénisége 1903-ban kiadott munkájában: *Le protestantisme libéral ses origines, sa nature sa mission, a szabadelvűséget az alábbiakban határozza meg: A szellem életében és a vallásos életben egyaránt biztosítani kell az értelem és lelkiismeret teljes szabadságát. A bibliai könyveket a történelem és a modern tudomány minden eszköze figyelemmel tartása mellett kell tanulmányozni. Az örök igazság útjait az igazi jézusi ösvényeken keresve, a keresztényi theizmus harcosa.*

A századforduló után 1905-ben az állam és az egyház szeparációja ténylegesen megtörténik. A francia állam megtöri a katolikus egyház uralmát, de csapást mér a protestánsizmusra is, mely most sem tudja megtalálni belső egységét. A magára maradt s most már önálló gyülekezeteknek szervezkedniük kell. A jobb- és baloldali ellentéteket kiegyenlíteni nem tudják. A bevezetésben már említett kb. 160 gyülekezet Eglises reformées elnevezés alatt tömörülve alkotja a protestánsizmus szabadelvű szárnyát. Az egyházpolitikai harc ezzel befűződött, sőt az intergrálódási folyamat megindulását is szemlélhetjük, mely a belső egység helyett a federációban az együttműködés lehetőségeit óhajtja megteremteni.

Még a szakadás beállta előtt indul el egy érdekes mozgalom. Az ifj. Coquerel által elindított független Istentiszteleteket tovább folytatja Fontanes Ernst (1828—1903) lelkész, a francia szónoki nyelv egyik nagy művésze, aki teljesen szabadelvű gyülekezetet teremt maga köré. Ezt a gyülekezetet veszi át a század legelején Wagner Charles (1852—1913) lelkész, aki gyülekezete számára Foyer de l'âme — *Lelki Tűz* hely elnevezéssel templomot épít. Prédikációi modern konferencia beszédek. Főműve: *Le vie simple*. Ő maga tényleg az egyszerű élet prófétája és modern apostola. Munkáját a modern világ majdnem minden nyelvére lefordították. Az igazi emberiség legmagasabb fokát keresi, ahol Jézus a modern ember belső lelki vívódásai és a gyakorlati élet mindennapi kérdéseire is egyaránt feleletet tud adni.

A szakadás beállta után egyidőre az Oratoire templom újra a szabadelvű lelkészek legjobbjait gyűjti szószerkére. Roberty, Viénot, Monod és Bertrand egyaránt a szabadelvűség harcosa a tudós történelemész theologiai tanárral Bonet-Mauryval együtt, aki az unitárizmus előfutárai ismertetésén fáradozik. Ebben az időben írja Bertrand: *La pensée religieuse au sein du protestantisme libéral* c. 1903-ban kiadott könyvét, melyben a szabadelvű protestántizmust már mint tradicionális történelmi folyamatot ismerteti, mely a múlt század folyamán kialakulva a vallásos gondolkozók igen nagy részének munkásságán keresztül termékenyítette meg az egyház életét. Ennek a tradicionális szabadelvű protestántizmusnak az utolsó nagyobb fellobbanása a Párizsban megtartott 1913. évi nemzetközi szabadelvű konferencia, melynek előkészítése körül a magyar unitárizmus nagy barátja nemrégiben elhunyt Viénot történész tanár és lelkész fáradozott a legtöbbet.

A világháború által megállított életben újabb érdekes jelenségeket figyelhetünk meg. A francia protestántizmus Elzász Lotharingia gyülekezetei visszanyerése révén számban megerősödik. A strasbourgi fakultás felállítása 1919-ben, tudományos műhelyeinek számát gazdagítja. Tanárai közül néhányan megőrizték és továbbfolytatják annak régi nemes szabadelvű szellemét. Felújították a régi folyóiratot, mely most *Études philosophique et religieuse* c. jelenik meg. A húszas évek közepe táján lendületbe jött keresztény egységtörekvések a francia protestántizmus formai egységét még jobban összekovácsolják. Az egyházi harc szele teljesen elült. Bertrand lelkész, a szabadelvű irányú gyülekezetek szövetségének lelkész-elnöke, aki a század elején még a szabadelvűséget tanulmányozza, 1930-ban kiadott hatalmas munkájában: *Le protestantisme*, már annak egységét benső közös tartalmát

keresi. Az egyes protestáns irányzatokat összefoglaló szervezet a Fédération des Églises en France dominálja a francia protestántizmus életét. Szellemi vezére az őszhaju, igazi jézusi szellemű szónok Monod Wilfred professzor és lelkész, elnöke pedig Boegner Márk lelkész, akik mindketten a nemzetközi együttműködés és békességet kereső protestáns világmozgalmak aktív szereplői.

Az utolsó néhány esztendő azonban érdekes változásokat hozott. Az általános teológiai orthodoxia a különben mindig józan felfogású francia protestántizmus nagy tömegeit is érintette, s mozgalom indult meg, mely azt célozza, hogy a francia kálvini színezetű két egyháznak egységét hitvallási alapon helyreállítsák. A tervezett hitvallás olyan dogmatikai megszorításokat kíván tartalmazni, melyet mintegy ötven-hatvan lelkész lelkiismerete parancsszavára hallgatva, nem hajlandó aláírni. A szabadelvű francia protestántizmus elveszti sajtóját s ennek pótlására a belga és franciasvájci szabadelvű protestánsok sietnek, akik részben lapjaik hasábjait nyitják meg a vitára, részben pedig Genfben új lapot alapítva segítik azokat, akik a lélek szabadsága gondolatának harcosai. Kétségtelen, hogy a mai kor szelleme, melyben a barthi teológiai orthodoxia a szélső jobb- és baloldali világnézeti törekvések nem egészen sikerült ellenfeleként reakció formájában megnyilatkozott, nem kedvező légkör a szabadelvű eszme és gondolat számára. Hitünk erejétől indítatva hisszük azonban, hogy ez az eszmeirányzat a francia protestántizmus kebelében is csak olyan kortörténeti jelenség, melyet a fejlődő és haladó élet kiküszöböl magából, hogy a krisztológiai gondolat helyét végre a kereszténység tiszta és igazi eszménye, a keresztény unitárius theizmus foglalhassa el.

A szabadelvű francia protestántizmusnak a magyar unitarizmus-sal voltak és vannak kapcsolatai. Coquerel kolozsvári látogatásáról már megemlékeztünk. Ezt 1881-ben Kovács János igazgató-tanár vizsgonozta Párizsban. A Keresztény Magvető mindjárt megindulása idején már a harmadik kötetben leközi Coquerel egyik prédikációja fordítását, s később is időről időre francia tanulmányok és beszédek fordítását közli, különösen többet Réville dolgozatai közül. Charraud Dezső párizsi levelei pedig ugyanennek a folyóiratnak a hasábjain hosszú éveken keresztül tájékoztattak a francia protestántizmusnak életéről. A jelen század legelején pedig az elinduló nemzetközi szabadelvű konferenciák közül a londoni 1901. amsterdami 1903 és genfi 1905. ülések beszédeit az unitárius lelkészek és tanárok három egymásután következő kötetben kiadták s a francia szabadelvű előadók által tartott beszédek közül Réville, Roberty, Wagner, Fontanes és

Bonet-Maury néhány dolgozatát magyar nyelven is olvashattuk. Az után az érdeklődés ellanyhult, némi közeledés 1913-ban mutatkozik, amikor a Párizsban megtartott nemzetközi szabadelvű konferencián egyházunk képviselőjében dr. Boros György, akkor egyházi főjegyzőnk, részt vesz és előadást tart s a Konferenciát a Keresztény Magvetőben ismerteti is részletesen, de fejlődés és közeledés útját elvágja a világ háboru. Jóval annak befejezte után egyházunk a strasbourgi theologiai fakultással talál kapcsolatot. Előbb két tanárjelölt Pásint Odön és Székely László kapnak ösztöndíjat. Az 1930—31 és 1931—32 iskolai években Lőrinczy Géza amerikai egyetemeken tanult akadémitánk nyer ösztöndíjat s folytat tanulmányokat. Az 1934—35. isk. évben ifj. Utó Lajos tanárjelölt folytat egy évig Strasbourgban tanulmányokat. Ifj. Kovács Lajos akadémita lelkészjelölt pedig most már a harmadik esztendő fölötti a strasbourgi fakultáson, ahol, mint első magyar unitárius szerez európai egyetemen theologiai fokozatot: Bachelier en théologie, s Isten segítségével ennek az évnek a végére megszerzi theologiai doktori oklevelét is.

A professzorok közül Strohl, Will, Hauter érdeklődnek inkább a magyar unitarizmus sorsa iránt. A párizsi fakultáson az ujszövetség európai hírvé tudós tanára Goguel és a filozófiatörténet előadója Wauquier d'Aygalliers lelkész sorozhatók ügyünk barátai közé. 1930—31-ben a téli szemesztert a párizsi theologiai fakultáson töltötte Ferencz József, akinek ottani tartózkodását az Association fraternelle des pasteurs liberaux en France is elősegítette. Ugyanebben az évben 1930—31-ben részben Strasbourgban részben Párizsban folytat tanulmányokat Lőrinczy Dénes turdai lelkészünk is. A megkezdett kapcsolatok ápolása és továbbfejlesztése a jövő feladata. A francia protestáns unitarizmus egyházi szövetségi külső vezetője Jézéquel párizsi lelkész 1927-ben Lathrop lelkész vezetése alatt minket meglátogatott amerikai delegációval együtt igen sok gyülekezetünket meglátogatta s az elmúlt nyáron is szívesen érdeklődött e sorok írójától is a magyar unitárius gyülekezetek életéről.

Talán idegen volt a világ, melynek szellemi légkörében vándoroltunk. Idegenek a nevek és az eszmék kifejezőmódja is. Azt a legelfogultabb szemlélő is megfigyelhette, hogy a gondolat, a szellem és az imádkozó lélek beszéde ott is ugyanaz. Ennek értékeit a magyar unitarizmus számára elhozni, s a mi hitünk drága virágai illatát oda közvetíteni a mai nemzedék egyik értékes és nehéz feladata.

Ferencz József.

Néhány szempont a hitoktatáshoz.

(Különös tekintettel az I. II. elemi osztály hitoktatására.)

III. Közlemény.

5. A módszer. Mielőtt elmélyednénk a vallás-erkölcsi oktatás módszerének kérdéseibe, kötelességünk lenne a tananyag problémájával foglalkozni. Az első kérdés: mit tanítsunk? — ezután következik a második: hogyan tanítsunk?

Az első kérdésre nézve a feleletet megtaláljuk egyházunk hivatalos tantervében. (L. 1914 évi főtanácsi jegyzőkönyv 89–90. lapját). Az előírt tananyag követeli az ünnepek ismertetését is, de az I–II-ik osztályból kizárja a bibliai történeteket. Ezt a megszorítást célszerűtlennek kell minősítenünk, mert az ünnepeket Jézus életének történetei nélkül nem lehet a gyermekek szívébe maradandóan belevésni. A bibliai történetektől a vallás-erkölcsi oktatás¹ az I. II. o.-ban sem szabad, hogy féljen. A történetekből mindig a vallásos magot kell kihámozni és azt a gyermek felfogóképességének megfelelő formában kell nyújtani. A történetnek kötött formájával nem szabad rajtunk uralkodnia, ellenkezőleg mi vagyunk urai a történetnek s azt olyan formában és módon használjuk fel, mellyel legjobban szolgálja vallásos oktatásunk célját. (L. F. Niebergall: „Die religiöse Erziehung . . .“ 81–83 lap). A bibliai történeteket a gyermek lelkének megfelelő fokon állítjuk be oktatásunkba. Az első—második osztályban mesét mondunk pl. karácsonyról. A csillag, pásztorok, a kis fiu születése, a szülők boldogsága és hálája, amit a gyermeknek templomba vitelével bizonyítanak, mind örömet és Isten iránti szeretetet ébresztenek a gyermekben. Itt nem kell megemlíteni a császár, helytartó, tartományok és helységek neveit, csak ünnepies boldog légkört kell teremteni a gyermek köré, hogy az bearanyozza egy szent élménnyel a lelkét. Ilyen értelemben sok bibliai történet iktatható az I., II. o. hitoktatásába, melyekből, mint a legeredetibb forrásból nyeri a gyer-

¹ Oktatás szó tartalma: tanítás és nevelés = nevelő-tanítás.